

Váraday Szabolcs

SZÉKEK A DUNA FÖLÖTT

Az a két szék a maga módján
nem is volt csúnya. Kár, hogy a rugó
kiállt belőlük, és hogy a kárpit
olyan reménytelenül koszos volt.
De székeknek székek, sőt. Abba a lakásba?
Vittük tehát, jobbára a fejünkön,
az Orlay utcából az egykori
Ferenc József, ma Szabadság hídon át
a Ráday utca 2-be, ahol P. lakott
az idő tájt (nyomait lírája őrzi).

Egy szék is, hát még kettő, alkalmas
lehet sok mindenre. „Két költő a hídon,
fejükön székekkel” – elképzelhető egy
kép ezzel a címmel. Remélem, tárgyilagos
kép volna, nem valamiféle
átszellemítés. Az a két szék,
fontos, hogy ezt megértsük, semmiképp sem
glória a fejünkön. A híd közepe táján
– de nem azért, hogy bármit is bizonyítsunk –
leültünk rájuk. Különösen az egyik-
ből állt ki a rugó, nem tudom, melyikünknek
jutott az. Mindegy, aligha lehetne erre
a későbbieket visszavezetni. Kellemes
nyári este volt. Rágyújtottunk,
élveztük a lakályosságnak ezt a,
mondhatni, szokatlan formáját.

A székek aztán
egy darabig szolgáltak becsületesen: ők voltak a
székek P.-éknél. Hanem az ember
jobbra vágyik, mint ami van: a székeket
beadták egy kárpitoshoz. A lakást is
elcserélték, az elsőt kényszerből, a másodikat,
mert nem szerették. Manapság
ritkábban jövünk össze náluk. Sok minden
közrejátsszik. G. elhagyta A.-t
(P. feleségét), aztán M. (B. felesége)
szakított velem, majd G.-től elvált a másik
M. (G. felesége) és hozzám jött (közben B.-ék
is különváltak), P. öngyilkos lett és azóta
félig-meddig szanatóriumban lakik,
nem beszélve a világhelyzet változásairól,
és különben is: nincs hova leülni.

Ha a verselemző 6 dollárért 12 hétre előfizetője lesz a közélettel, politikával, irodalommal, kritikával, gazdasággal és humorral foglalkozó, hetente megjelenő *The New Yorker* magazinnak és beüti a keresőbe – ékezzel akár (!) – Várad Szabolcs nevét, a kereső rövidesen egy dupla oldalra mutat, az 1977. február 28-i szám 34. és 35. oldalára. A páros oldal közepén Várad Szabolcs *Székek a Duna fölött* című versének angol fordítása (*Chairs Above the Danube*, William Jay Smith) jelenik meg, néhány sora átlóg a következő oldal tetejére is, alatta a költő neve. (Ugyancsak ékezzel.) Kiemelt hely, mindenképpen, nemhogy oldalközép, egyenesen oldalpár a megjelenés tere. (Várad verse alatt egy Tornai József vers is helyet kapott.) Mindezt aközben tudom meg, s megyek magam utána a megjelenésnek, hogy heteken át tűnődtem azon, vajon mit fog mondani ez a vers jövendő olvasóinak, akik – régies szóval, korhaladtak lévén – nem biztos, hogy fel tudják fejteni a versben szereplő monogramokat, kivéve talán P-t és G-t, Petrit és Fodor Gézát. De tény, hogy az 1977-ben még kötetten nem rendelkező Várad Szabolcs verse bekerült a keleti parti amerikai értelmiség legismertebb folyóiratába, azaz a vers, a szöveg hamar megcsinálta a maga karrierjét idegenben. A monogramok rejtve maradtak, talán a tárgyias líra kellékeként tekintve azokat. Igen, igaz, hogy a szöveg önmagában áll, a szöveg önálló entitás, s van irodalomtudományi irányzat, amely szerint a művön kívül nincs más szempont. Várad Szabolcs is nyilatkozott úgy, hogy verse nem igényli a monogramok felfedését. Fogadjuk el a szerzői intenciót, kezdjünk először ekként a vers elemzéséhez. De előre jelezzük, ez a zárt kompozíciójú vers nagyon sok, a versből kifelé mutató utalást tartalmaz, s ezek száma az időben, a pályák kiteljesedésében és lezárulásával csak sokasodik.

Mit mond a cím, a *Székek a Duna fölött*? Enyhén valótlán, szürreális kép, hiszen a székek a levegőben vannak, ami meghökkent és megállítja az olvasást. A vers első öt sora – azaz meglehetősen hosszan – nem is igazán reflektál saját címére, a székek tárgyszerű, de mégis a szubjektumon átszűrt leírását kapjuk. A leíró rögtön minősíti is a cím állítását. Választékosan, hiszen a köznapi „tulajdonképpen”-t a választékosabb „maga módján” váltja ki, majd a következő három sorban négy hangsúlyos, pattogó 'k'-val kezdődő szót olvasunk/hallunk: *kár, kiált, kárpit, koszos*. Ez a sok 'k' nemzedékünknek felidézi József Attila verscímét, verssorát a *Költőnk és kora* elejéről: „K betűkkel szól keményen”. Folytathatjuk is József Attilával, hiszen azt írja: „Ugy szállong a semmi benne” – egy kis félreolvasással, rossz előadói hangsúllyal, másutt választva el a szót, Várad Szabolcs székeire is így gondolhatunk, „úgy szállong[anak] a semmiben” – merthogy a székek egyelőre csak bele vannak vetve a versbe, állapotukat már ismerjük, de még mindig csak „úgy” vannak. (A verselemzés persze a maga aprólékoságával durván lassítja a vers befogadását, normál tempójú olvasással a szituáció, ha apránként is, de gyorsabban bontakozik ki.) A rossz székek is székek, majd egy erősen ítélező, ironikusan állító kérdéssel jelzi is a korabeli viszonyokat, vagy éppen az új gazdát, hogy „abba” a lakásba, nekik, ezek igenis jók, de mindenképpen célszerűek is lesznek. A lakásban szóval Várad Szabolcs lehozza a Duna fölé, az égről a székeket, hogy természetes közegükbe helyezze vissza őket. De a székek éppen úton vannak, a végtelen folyóhoz képest a két szék pontos útja geográfiai mikrokozmoszt rajzol meg, a kiindulópont és a végcél a távolsága, az Orlay utca és a Ráday utca,

Széchenyi Ágnes

*Irodalomtörténész,
a BTK Irodalom-
tudományi Intézet
tudományos
főmunkatársa.*

mert ezeket, szemben a későbbi monogrammal jelölt szereplőkkel, gondosan megnevezi a versíró, belátható és mérhető, alig egy kilométer. Egyre több az információ a versben. A híd egykori és akkori neve, *Ferenc József*, illetve *Szabadság*, a korszakra vonatkozóan, nagyjából időben el is helyezi a pillanatot. Targyszerű a megnevezés, de magában rejtja a vers egyelőre rejtve maradó mögöttes kulcsszavát, a 'szabadságot', pontosabban annak hiányát és a hiányhoz való viszonyt. A rövid, de a székekkel bizonyosan nem könnyű út és a széles, elemi víztömeg mintegy merőlegesek egymásra, a székek útja keresztezi a folyó folyásának irányát. Plasztikusan, filmszerűen látunk a térben.

P. – megmondja róla Várady Szabolcs – költő, s azt is hozzáteszi, hogy a versben szereplő helyszín, az akkori élete helyszíne „*nyomait lírája őrszi*”. Ez – utóbb rájövünk – felszabadító gesztus, mert megadja a későbbi kérdéseink feltételére való lehetőséget. Felmerül tehát P. versei személyességének komolyan veendő kérdése. Ahogyan a versben megszólaló lírai én is „személyes”, sőt, azonos Várady Szabolccsal. Jogunk van erre az azonosításra, hiszen megadja valóságos lakcímét, s oly mértékű alanyi közléseket tesz a székekről is, amit csak birtokosuk tehet. Maguk a székek az első olvasásra főszereplőnek tűnő alanyok, a leíró kép a székekről a korábbi költészeti hagyományban egyáltalán nem volt föllelhető. A székek nem lehettek témái még a 20. század közepén sem a magyar versnek. Ha hétköznapi tárgyak a versbe kerültek még korábban, a 19. században, azok csak a *zsanért* erősíthették, az *Anyám tyúkjá ládája* nem kap semmiféle tárgyi hangsúlyt, nem lesz főszereplő, a *Családi körben előkerülő vasaló* önmagában nem érdekes, hanem az ünnepre készülődés jele, s ugyanott a családfő elé kitett *asztalszék* is csak jelzés értékű. A korábbi lírakorszakokban a tárgyak nem vagy alig voltak főszereplők. (Igaz, például Babitsnál a *lichthof*, a *mérőfa*, a városi szemét és az *automobil* versbe kerülnek, de ezek nem személyes tárgyak, a nagyléptékű urbanizációra utalnak „csak”.)

A versben megszólaló lírai én a fejek fölél tartott székeket, s önmagukat, a székeket cipelőket, a helyzet szokatlan mulatságosságát kívülről, elképzelhető képként látja, láttatja. „*Remélem, tárgyilagos / kép volna, nem valamiféle / átszellemítés. Az a két szék, / fontos, hogy ezt megértsük, semmiképp sem / glória a fejünkön*”. A verssorok tördelése élesen elüt a tartalmi tagolástól. S a tagadott glóriával Várady szembe megy a székek mint a hatalom ősi szimbólumának értelmezéseivel is. Azaz tagadja a költészet egy régi jelentéstudajdonító, szimbolikus hagyományát, ám úgy, hogy eközben a tiltó gesztussal fel is hívja az olvasó figyelmét erre a lehetőségre. Fialat emberek dicsőségre vágyának, a nevük és alkotásaik megismertetésére, ennél mi sem volna természetesebb. Újfajta tárgyas közlést teremt Várady Szabolcs, de ettől az olvasó még gondolkodhat a különféle jelképtárak tartományaiban. Csak éppen tagadó módon. A szék tehát nem szimbóluma – mint már mondtuk – a hatalomnak, a trónusnak, és semmiféle további jelképes összetételek (törvényszék, ítélőszék, prédikálószék) sem hozhatók játékba. De a szék mindenképpen a helykeresés, helytalálás, a maradás jelképe. A kiálló rugós és a rendesebbik szék éveket szolgált P-éknél, sőt *ők* (személyes névmás a mutató névmás helyett, ami jelentést, életet ad a tárgyaknak) *voltak a székek*. Ez az életkezdő szűkösségre utal, a szedett-vedett berendezkedésre, a pénztelenségre, az általános csóróságra.

Aztán visszavált a székek jellemzésére egy ugyancsak lefokozó utalással, amikor is kiderül, hogy az egyik székből – a székeket cipelő alakok elfáradtak, leültek a híd közepén – egy rugó áll ki. Ez amolyan odavetett megjegyzés csak, mert egy ugyancsak anti-poétikus utalással az eddigi leíró verset hirtelen elevenné, sőt, mozgalmassá teszi. A jelenidejű leírásból hirtelen múltidő lesz, a „jelenről” kiderül, hogy az voltaképpen visszaemlékezés és a komótosan részletező képhez voltaképpen egy „nemzedéki” közérzet-regény rejtett gazdagsága tartozik. Látszólag magánérdekű közlések sorakoznak, ki kibe volt szerelmes, ki vett el, hagyott el kit, s hogyan cserélődtek is a párok. Az irodalom és az irodalom körüli magánélet társas kapcsolatait hozza elénk a monogramok sora. Ez az a tartomány, amelyben a versolvasó *elvileg* nem kutakodhatna. Csakhogy hiába magánszféra ez, hiszen P-ről már ki is derült, hogy költő, akit, magával együtt, közszemlére tett a versíró. A gyorsuló közlések közben a vers mintha műnemet és hangnemet váltana, nem egyszerűen a dráma, egyenesen a tragédia lehetősége és valósága nyílik meg, hiszen „*P. öngyilkos lett és azóta / félig-meddig szanatóriumban lakik*”. (Vegyük észre, milyen bizalmas hírt ad itt közre Várady Szabolcs, ez fontos mégis, hogy belekerüljön a versbe.) Ennek a közlésnek a végén vessző áll, a mondat folytatódik, vagyis nem ez volt a közlés lényege, ez a csak felszín, a jele valaminek. De miért is kísérelt meg öngyilkosságot P.? A tragédia kettős, ahogyan a fogalom definíciója is mondja: a tragédia egyéni vagy társadalmi balsorsot bemutató, és a hős lelki összeomlásával, halálával végződő drámai alkotás. A személyes tragédia be is teljesült P. életében, Petrinek a külvilágra figyelésébe semmiféle megértés, elkenés, giccs nem szüremkedett be, kegyetlen volt másokkal és magával, de ezen az áron nagy költészetet hozott létre. Odáig ment a konzekvenciák levonásában Petri, mint a korban senki. A késői versolvasó, aki csak később találkozott a *Székek a Duna fölött* című emblematikus verssel, természetesen hozza magával minden tudását P-ről, aki akkortájt, amikor Várady Szabolcs verse született, már így jellemezte a korszakot: „*Mint lépcsőzugban a pormacska: / gyűlik puhán a korszak mocska*.” Már egy ideje nem Várady verséről beszélünk csak, hanem Petriről is, az ő általa képviselt magatartásról és líraeszményről. A két lírikus versszemléletének hasonlósága és különbsége egy önálló tanulmányt érdemelne. Ez az egyik legfontosabb, a zárt versből – vö. fordítható, angolul is önállóan megálló – kifelé mutató irány, kötőelem, ami a magyar költészet és közérzet felé irányítja a figyelmet.

Várady Szabolcs versében is ott a külvilág, egy erős, de mégis enigmatikus utalással a „*világhelyzet változásairól*”, amit egy, a vers világába szigorúan visszavezető, de kétértelmű sor zár: „*és különben is: nincs hova leülni*.” A szó valódi értelmében volt hova leülni, de első kötethez jutni, beilleszkedni a társadalomba nehéz volt, különösen 1968, a „kizökkent idő” után.

A Petrinél két nemzedékkal idősebb Vas István, aki Petrit a *Költők egymás közt* című antológiában 1969-ben bemutatta, saját élettapasztalatai felől azt kérdezte, „[m]iért olyan rosszkedvűek a fiatalok?” S hozzáteszi, hogy „egy idősebb nemzedék sértett előjogú, féltékeny pesszimizmusa” jogán kérdezi ezt. S tovább így: „...honnan szerezték azt a bizakodást, amelynek kudarca ezt a feneketlen bizalmatlanságot indokolhatja? Hol voltak ők, amikor alkalom volt hozzájutni e pesszimizmus jogosítványaihoz?” Petri pesszimizmusa – költészete a tanú rá – kezdetben alkati volt, érzékenysége

és a tapasztalatok ezt csak felszorozták. Nem akarjuk Petri pesszimizmusát kiterjesztőleg használni, s rávetíteni Várady Szabolcsra, mert ez nagyon nem volna igaz. Ahogyan az 1969-ben megjelent, Petrit bemutató kötetben sem 1968 megrendülése van jelen, a korabeli kiadói és nyomda-technikai viszonyok között az induló költők antológiája 68 nyarán már túl is juthatott a korrektúrára. De az feltétlenül igaz, hogy Petri és társaságuk közérzete és modalitása hatott Várady Szabolcsra is. S azt is tegyük mindehhez hozzá, hogy Vas István mutatta be Várady Szabolcsot is évekkel később, a *Ne mondj le semmiről* (1974) című nemzedéki antológiában. Várady megmaradt Vas István közelségében és barátságában, Petri ezt szinte megtagadta, amikor Vas Istvánt politikai értelemben gyávanak tartotta, amiért nem állt ki, nem írta alá a későbbi években született tiltakozásokat. A Vas István kapcsolathoz tartozik még egy korábbi kritika, mert Várady Szabolcs debütálása az *Első ének* című antológiában történt, 1969-ben. A Hungária (New York) kávéház mélyvizében otthonosan mozgó Csukás István így írt Váradyról az *Első ének*ben megjelent versei alapján: „a legfiatalabb [Várady Szabolcs, akit külön is említ Csukás], ám ez a fiatalság fanyar, kesernyés iróniát sugároz, olyasmit, mint a fiatal Vas István versei; »Az önelemzés keskeny üregében« hever ő is, de az enyhülést adó versmuzsika nélkül, az ő versében »kopott zenéket lélegeznek« az ablaksorok; kopár táj ez, cicoma nélküli, viszont elodázhatatlan számvetésre késztet, és ez ad erőt, fölényt és hitet is a komorrá ráncolt homlokú költőnek”. De ez a jellemzés itt nem ér véget, levágtam az említés végéről a jóslatot, a talán hitt vagy inkább a felháborodást elküldendő született proféciát, hogy ez a költészet „»végetnemérő készület« az életre, a boldogságra”. Nos, ez a zárlat nem valósult meg, a jellemzésben van igazság, az önelemzés észrevétele remek. De Várady Szabolcs költészete soha nem futott bele a boldogságba. A magán-közélet inkább.

A képletes székeket váltsuk valódiakra, olyanokra, amelyek a nagy egészben, a rendszerben való helytalálást jelzik. Várady Szabolcsnak lett, volt valódi széke, először a Szépirodalmi Kiadó korrektoraként, aztán az egyetem elvégzése után az Európa Könyvkiadóban. F., vagyis Fodor Géza az MTA Filozófiai Intézetébe került, majd lett a pesti bölcsészkar oktatója, utóbb (talán) legjelentősebb dramaturg a Katonában. De a nincs hova leülni mást jelent: Ez bizony afféle „átszellemítés”, amit a vers eleje határozottan tagadni szeretne. A *Székek a Duna fölött* közérzetvers, „rejtett” politikai vers. A „lakályosságna mondhatni ezt a szokatlan fokát” élvezik, kis hecc, polgárpukkasztás van ebben a ma semmiféle értelemben feltűnést nem keltő fiatalos gesztusban. A nincs hová leülni jelentése, hogy a társadalom nem működik jól, hogy a rendszer nem jó, nem normális. A nemzedéki tapasztalat, az 1968-as csehszlovákiai bevonulás egy nemzedék számára volt ébresztő, kiábrándulás. A székek, amiket a rendszer kínált, kényelmetlenek voltak, komoly vitákat, küzdelmeket implicáltak kiadandó könyvekért, színre viendő drámákért. (Fodor Géza hitette el Kornis Mihállyal, hogy tud drámát írni, ő húzta ki belőle a *Halleluját* 1979-ben, ő volt Spiró *Csirkéjének* dramaturgia.) Petri nem kért és nem kapott széket sehol, csak kocsmában, otthoni (író)asztalánál, volt kérdezőbiztos, filmes statisztá, háttér munkás, a rendszeren kívüli *Beszélő* egyik alapítója 1981-ben. És nem mellékesen Várady Szabolcs barátja. Lám, itt van a konkrét,

angolra fordított, azaz kontextusától megfosztott amerikai közlés önértéke mellett, amellé, a versből kifelé mutató „vektor”.

S ez bármennyire magánbarátság volt is, nemcsak az volt. Versek sora dokumentálja a barátság nyilvánosságát, az utalást erre. Petri *Kizökkent idő – Előhang egy folytatásos versregényhez Várady Szabolcsnak* címmel és alcímmel írt verset. (Furcsa mód a Digitális Irodalmi Akadémia [DIA] szöveggözléséből hiányzik az alcím és az ajánlás.) Aztán ott van Petritől a *Nagyon szerettem ezt a nőt* című vers, meg a *Strófák ***-hoz, A vékony lányhoz, a V. SZ.-hoz, a Metaforák helyzetünkre*. Ezeknek a verseknek egyik címzettje, szereplője, (teljes) megfajlásukra képes olvasója Várady Szabolcs. Igaz, hogy Petri *Kizökkent idő* című versében több a költői fantázia, de lényeges a két költő és viszonyrendszerének összefüggése.

S akkor összegzésül, mitől, miért „szép” ez a vers, mi volt benne megjelenésekor az új és miért nem kezd ki az idő? Szép, mert pontosan szól egy jól látó, élesen elemző baráti közösségről, nemzedék-részről; mert látszólag eszköztelen, de a valóságban tele van költői rafinériával. Játsszik a vers lehetséges, megszokott tárgyaival, székekkel személyesíti meg az embereket és sorsokat, miközben kéri, hogy ne tekintsük átszellemítésnek a képet. Komolyan veszi a költészetet, de Filozofikus, de önironikusan távolságtartó, „mégis nyakig az egészben”, de illúziótlanul. Nagyon tudatosan bánik a nyelvvel, amint már felhívtuk rá a figyelmet, a *tulajdonképpen a maga módjával* váltja ki, versbe illeszti a választékos, de „líraellenesen” hétköznapi *mondhatnít*, szófajára nézve ez úgynevezett bevezető szó vagy tudományosan diskurzuspartikula, modális szó, a székeket személyes névmással, *őkkel* nevezi meg. Várady Szabolcs, mint minden igazán nagy tehetség, kikezdi a lírai köznyelvet. De mégsem rugaszkodik el teljesen a hagyománytól, nem állít *akkora* kihívás elé, mint például Tandori első kötete, az 1968-as *Töredék Hamletnek*, de azt *is* magyarázza, legalábbis segít annak megértésében. Azért tudott ez a vers angolul is hatni, mert kilépett a szigorúan vett magyar lírából, tematikából. Ahogyan Weöres Sándor magyarázta ezt az *Ankét a fiatal írókról* című 1969-es tematikus *Új Írás* számban, „talán ezzel a generációval fog a magyar irodalom és költészet kiemelkedni eddigi elzártságából és fej-fej mellett lépést tud majd tartani a nagy irodalmakkal”.

Ez a verselemzés sokat köszönhet Kőrízs Imrének, akivel megosztotam kételyemet, vajon mennyire él a vers a monogramok felfejtése nélkül. Tőle tudtam meg a vers idegenbeli karrierjét, megírta nekem, mikor jelent meg a vers a *New Yorker*-ben. Ez alapján a vers teljesen életképes a magyar vonatkozások nélkül is, úgy, ahogy Weöres is jósolta. Kőrízs elküldött egy mondatot az általa magyarra fordított amerikai kortárs, Billy Collins (1941) hozzá írott leveléből. Collins ezt írta, amikor Kőrízs elküldte neki a *Székek a Duna fölött* angol fordítását: „The Varady poem is gorgeous. I couldn't stop reading it, which is unusual for me. I'm going to read it to my workshop next time I have one. Are there any other translated Hungarian poets you would recommend?” Kérdésre a válasz az, persze, hogy vannak angolra fordított jó költőink, antológiák és a *The New Hungarian Quarterly* régi évfolyamai sokat tettek ezért. Jó utat minden angolra vagy más nyelvre fordított, és saját kontextusából kiváló, önálló életre kelő magyar versnek! De én boldog vagyok, hogy azt is értem, mi a vers mögöttese, hogyan fedik részben-egészben egymást Várady és kortársai pályái, életviszonyai, életstratégiái.